

**ŻYCIE ZA CHIŃSKIM MUREM
– KULTYWOWANIE TRADYCJI KATOLICKIEJ
W POLSKIEJ KOLONII W HARBINIE
NA PRZEŁOMIE XIX I XX W.**

Represje dziewiętnastowiecznych zaborców doprowadziły do masowej emigracji setek tysięcy Polaków. Eksodus ten miał dwie wielkie odsłony. Pierwszą, w latach 30-tych XIX wieku, kiedy niekwestionowaną stolicą rewolucji i wolnego świata stała się stolica Francji a przebywający w niej polscy emigranci zyskali status bohaterów. Pod wpływem szerzącej się w owym czasie romantycznej ideologii wolnościowej, heroizm i tęsknota za wolnością powstańców listopadowych zrodziły niemal stuletnią żalobę narodową, o której pisał z Wielkiej Emigracji Konstanty Gaszczyński¹: *Schowaj matko, suknie moje, Perły, wieńce z róż: Jasne szaty, święte stroje – To nie dla mnie już!* Na emigracji, m.in. w stolicach Francji i Anglii, zawiązywały się ugrupowania polityczne, formułujące koncepcje przeprowadzenia skutecznego powstania zbrojnego jednoczącego Polaków. Tak sformułowane zostały dwa przeciwstawne nurty ideowe: „napoleoński” oraz „kościuszkowski”, których mariaż doprowadził nie tylko do porażki powstania styczniowego, ale także ugruntował na polskich ziemiach strach przed skuteczną walką o niepodległość. Jego egzemplifikacją stała się przywołana żaloba narodowa i symboliczna „czarna sukienka”, o której pisał w 1832 roku w Paryżu Konstanty Gaszczyński. W tym pejzażu beznadziejności i braku perspektyw, w części trzeciego pokolenia zniewolonych Polaków dochodzi do swoistej przemiany wartości, chęci fundamentalnych zmian, czego efektem były m.in. dalekie emigracje znad Wisły do Ameryki Północnej i Południowej oraz Azji. Sens i znaczenie tej przemiany związany jest z upadkiem romantycznej tradycji niepodległościowego zrywu.

---

¹ Konstanty Gaszczyński (1809-1866) – polski poeta, prozaik, tłumacz i publicysta.

Na przełomie XIX i XX wieku Polacy, w których nie upowszechniła się postawa pozytywistyczna, kolonizowali ośrodki m.in. w USA oraz w Brazylii. W krótkim okresie czasu wielkość polskich przybyszów do Nowego Świata liczyła dziesiątki tysięcy mieszkańców. Emigranci, w poszukiwaniu możliwości godziwej egzystencji, porzucali ojcowizny by w obcym, nieznanym środowisku, na nowo budować swoje kariery, majątki, edukować się od podstaw, ale i wносить swoje wartości kulturowe i religijne. W przeciwieństwie do kolonii azjatyckiej, stanowiącej przedmiot moich badań, polonijne skupiska mieszkańców Chicago czy Kurytyby do dziś kultywują narodowe tradycje swoich przodków, wpisując elementy rodzimego dziedzictwa kulturowego w kalejdoskop wielokulturowych społeczeństw obydwu Ameryk.

W drugiej dekadzie XX wieku w Harbinie, stolicy chińskiej prowincji Heilongjiang², przebywało ok. 20.000 Polaków, tworząc jedną z największych europejskich kolonii w Azji. Nie była to homogeniczna grupa mieszkańców, lecz aktywnie zaangażowana w rozwój ówczesnej Mandżurii³ grupa przedsiębiorczych ludzi, z których wielu pełniło ważne funkcje społeczne. Po dziś dzień z dziedzictwa polskich inżynierów, naukowców, lekarzy a także duchownych korzystają mieszkańcy północno-wschodnich Chin. Niestety wiedza o recepcji ich życia stanowi ciągle nieodrobioną lekcję historii.

Na kontynencie europejskim XIX wiek to okres wojen, upadków wielkich imperiów oraz dziejowych zmian społeczno-ekonomicznych. Na historycznym terytorium Rzeczypospolitej zmiany te, w zależności od polityki zaborców, wprowadzane były z różną prędkością. Analogiczny czas w Państwie Środka wiąże się z postępującą kolonizacją cesarstwa. Wyniszczające kraj wojny opiumowe oraz powstania w obronie dotychczasowego modelu życia w autarchii cynicznie wykorzystywały rządy w Londynie, Paryżu, Petersburgu i Waszyngtonie, doprowadzając do powolnej agonii azjatyckiego smoka. Słabość Chin wyko-

---

² Heilongjiang – północna prowincja Chińskiej Republiki Ludowej, której północne krańce wyznaczają naturalną granicę pomiędzy Państwem Środka a Federacją Rosyjską.

³ Mandżuria – Mandżurski Kraj – nazwa geograficzna wprowadzona przez Rosjan w XIX w. Po przegranej przez Carską Rosję wojny z Cesarstwem Japonii (1905) przyjął się podział na Mandżurię Południową oraz Mandżurię Północną. Kraina ta w Chinach nazywana była Dongbei, tj. trzema prowincjami północno-wschodnimi. Por. A. A l e k s a n d r o w i c z, *Mandżuria: jej przeszłość, teraźniejszość, kraj i ludzie*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1937; W. D o l e ż a n, *Mandżuria: opis kraju i ludzi*, druk A. T. Jezierskiego, Warszawa 1904.

rzystują nie tylko ówczesne wielkie mocarstwa, ale także rosnące w siłę Cesarstwo Japonii, które po obaleniu w 1868 r. szogunatu przeprowadza tzw. rewolucję Meiji⁴. Powstanie na przełomie XIX i XX wieku polskiej kolonii w Harbinie ściśle powiązane było z budową kolei Wschodniochińskiej (wł. Kitajsko-Wostoczna Żelazna Doroga), której centralny punkt stanowiło miasto Harbin, erygowane 16 maja 1898 roku przez polskiego inżyniera, Adama Szydłowskiego⁵.

Geneza carskiej inwestycji związana była z przegraną Chin w wojnie z Japonią⁶ i uzyskaniem rosyjskich gwarancji militarnych oraz środków finansowych, umożliwiających spłatę wojennych kontrybucji. Tak powstała eksterytorialna linia kolejowa przecinająca Mandżurię i łącząca rosyjskie miasto Czyta z Władywostokiem. Tak też powstała strategiczna trasa, dająca Rosji możliwość ekonomicznej penetracji północnych Chin. Faktycznymi właścicielami kolei była powołana do jej budowy spółka akcyjna, której stu procentowy pakiet akcji miało carskie Ministerstwo Finansów. Powstały w dwóch etapach odcinek kolei wschodniochińskich, w 1903 r. liczył 1481 km i był ukoronowaniem koncepcji „pokojowego podboju” Dalekiego Wschodu carskiego premiera Siergieja Witte – szefa carskiego rządu z lat 1905-1906. Warto podkreślić, że południowa gałąź kolei Wschodniochińskich, potocznie nazywana Południowo-mandżurską, stanowiła *casus belli* wojny rosyjsko-japońskiej (1904-1905). Innym wartym odnotowania konfliktem, bezpośrednio związanym z koleją, był spór o zyski z przeprowadzanego przez Mandżurię transportu, który doprowadził do wojny Rosji z Chinami, zakończonej wymarszem armii czerwonej z terytorium Chińskiej Republiki (1929).

---

⁴ Meiji – „Epoka Świątłych Rządów” – to okres panowania cesarza Mutsuhito (1868-1912), charakteryzujący się głębokimi przemianami społecznymi, politycznymi, gospodarczymi i kulturalnymi oraz gruntowną modernizacją kraju na wzór zachodni.

⁵ E. K a j d a ń s k i, *Korytarz: burzliwe dzieje Kolei Wschodniochińskiej 1898-1998*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2000; E. B a n a s i ń s k i, *Japonia-Mandżuria: studium polityczno-ekonomiczne*, Wydawnictwo Instytutu Wschodniego: nakł. Księgarni Wydawniczej „Polska Zjednoczona”, Warszawa 1931.

⁶ Wojna Chińsko-Japońska (1894-1895) – jeden z dwóch wielkich konfliktów zbrojnych podjętych przez Cesarstwo Japonii w celu pozyskania korzyści terytorialnych i uzyskania koncesji gospodarczych od Chin; druga odsłona konfliktu zbrojnego miała miejsce w latach 1937-1945. Por.: J. P o l i t, *Gorzki triumf: wojna Chińsko-Japońska 1937-1945*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2013. T e n z e, *Japońska polityka zagraniczna 1895-1945*, Wydawnictwo ARCANA, Kraków 2015.

Centrum administracyjnym nowo powstałych kolei było miasto Harbin. Okres budowy tego ośrodka stworzył szansę pracy i możliwości szybkiego awansu dla dużej ilości Polaków, którzy chętnie kolonizowali powstający ośrodek, przybywając do Mandżurii z terytoriów Imperium Rosyjskiego. W ich gronie dominowały rodziny robotników i architektów, pracujących przy budowie kolei Transsyberyjskich, w których szeregach dominowali powstańcy uchodźcy z terytoriów Polski z roku 1864. Edward Kajdański⁷ w swoich wspomnieniach przytacza fragment książki rosyjskiego autora N. Krawczenko *Do Chin! Notatki z podróży artysty-malarza*, który konstatował swoje obserwacje z budowy kolei Wschodniochińskich następująco: *Główny kontyngent pracowników kolei – to Polacy. Polscy – konduktorzy, Polscy – naczelnicy stacji, Polscy – maszyniści. We wszystkich trudniejszych przypadkach można porozumieć się w języku polskim, co szybko doprowadza do obustronnej zgody przy każdym nieporozumieniu*⁸.

Liczebność polskiej kolonii na przełomie XIX i w pierwszych dekadach XX wieku bezpośrednio powiązane były z licznymi wydarzeniami historycznymi, do jakich dochodziło na badanym terytorium. Mam tu na myśli, m.in.: upadek Cesarstwa Chińskiego (1911), polityczne następstwa zakończenia I Wojny Światowej (1918), utworzenie marionetkowego państwa Mandżukuo (1932)⁹, wybuch drugiej wojny Chińsko-Japońskiej (1937) czy wreszcie utworzenie Chińskiej Republiki Ludowej (1949). Szczytowy okres kolonii przypada na lata 1917-1921, w którym na terytorium Mandżurii przebywało jak wspomniano ok. 20 000 Polaków.

Autorem pierwszego planu urbanistycznego Harbinu był polski inżynier Konstanty Jokisz. W pierwszej dekadzie XX wieku polska

⁷ Edward Kajdański (ur. 1925) – urodzony w Harbinie polski sinolog, dziennikarz, pisarz, dyplomata, wybitny badacz problematyki związanej z przedmiotem niniejszego artykułu.

⁸ E. K a j d a ń s k i, *Polacy na Dalekim Wschodzie: inż. Kazimierz Grochowski, Czyny Chan i złoto barona Ungerna*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2014; T e n ż e, *Wspomnienie z mojej Atlantydy*, Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2013; T e n ż e, *Wspomnienia z Harbinu*, [w:] *Chiny w oczach Polaków – Księga jubileuszowa z okazji 60-lecia nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską a Chińską Republiką Ludową*, red. J. Włodarski, K. Zeidler, M. Burdelski, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010, s. 74-75.

⁹ Mandżukuo – utworzone przez Cesarstwo Japonii marionetkowe państwo w północno-wschodnich Chinach (1932-1945).

kolonia w krótkim czasie osiągnęła 7000 mieszkańców, z których wielu sprawowało ważne stanowiska urzędowe. Do rewolucji październikowej miasto miało status eksterytorialności: działała w nim rosyjska administracja, stacjonowało w nim wojsko Romanowów, działały rosyjskie sądy oraz policja¹⁰. Pierwszy dworzec w Harbinie, budynek który nie przetrwał do naszych czasów, zaprojektował inż. Ignacy Cytowicz. Do rozwoju Mandżurii przyczynili się także, m.in. Stanisław Kierbedź, bratanek konstruktora pierwszego mostu stalowego na Wiśle wzniesionego w Warszawie w 1864 roku, dr Feliks Jasiński, który wznosił w Harbinie pierwsze szpitale i ośrodki medyczne czy dr Aleksander Wasilewski – założyciel laboratorium bakteriologiczne im. Louisa Pasteura. Do rozwoju Mandżurii przyczynili się również Kazimierz Grochowski, budowniczy wielu chińskich kopalni, oraz Polscy twórcy pierwszych na tym terytorium młynów parowych, browarów, fabryk papierosów czy zakładów metalurgicznych¹¹. To Polacy rozpoczęli w Chinach produkcję cukrownictwa buraczanego, której asumpt dała pierwsza fabryka wzniesiona przez Stowarzyszenie Ziemi Lubelskich. *W latach 20. najbogatszym przedsiębiorcą w Harbinie był pochodzący z Podola Władysław Kowalski. Zaczynał jako zwykły pracownik przy budowie linii kolejowej Władywostok-Chabarowsk. Zarobione pieniądze pomnożył przy wycince syberyjskich lasów. W ciągu paru lat stał się największym dostawcą drewna zarówno dla budowniczych kolei, jak i lokalnych firm. Do 1923 roku zainwestował w Mandżurii kolosalną wówczas sumę 10 milionów dolarów. Przyznane mu przez chiński rząd koncesje obejmowały obszar 10 tys. km kw. lasów, a przedsiębiorstwa drzewne zatrudniały 8 tysięcy osób, w tym wielu Polaków¹².* Na terenie Mandżurii aktywnie działali m.in. prof. Józef Gieysztor (1865-1958) oraz dr Janusz Korczak (1878-1942). O randze i wpływach polskich emigrantów zaświadcza fakt utworzenia w Harbinie w 1920 roku konsulatu

---

¹⁰ Y. D. K i m, *Kolonia polska w Mandżurii 1897-1949*, Wydawnictwo Promocji Powiatu, Miasta i Gminy, PROMO, Kraków 2001; E. K a j d a Ń s k i, *Chiny – leksykon*, Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, Warszawa 2011, s. 103.

¹¹ E. K a j d a Ń s k i, *Dzienniki syberyjskich podróży Kazimierza Grochowskiego 1910-1914*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1894.

¹² A. F e d o r o w i c z, *Między Mandżurią a Ciechocinkiem*, Forbes; za: <https://www.forbes.pl/przywodztwo/miedzy-mandzuria-a-ciechocinkiem/me6ql7g> [dostęp: 22.04.2018].

Rzeczypospolitej Polskiej, którego pierwszym konsulem był Józef Targawski, dyplomata działający wcześniej w Cesarstwie Japonii¹³.

Przeważającą grupą Polaków żyjących w Mandżurii stanowili katolicy. Potrzeba integracji i kultywowania wiary szybko doprowadziła do utworzenia Komitetu Organizacyjnego Rzymsko-Katolickiego Towarzystwa Dobroczyńności (1902), którego zadaniem była zbiórka środków finansowych na gmach świątyni. Datki przekazywane podczas rautów i bali sfinansowały teren pod budowę kościoła, przekazany przez Zarząd Kolei przy ul. Wielikij Prospekt, doprowadzając do konsekracji pierwszej polskiej świątyni w Azji w 1909 roku. W poświęconym przez odbywającego misję duszpasterską na Syberii ks. bp Cepielaka kościele św. Stanisława, probostwo na długie lata objął ks. Władysław Ostrowski. Niezwykle zasłużony i oddany polskiej społeczności duchowny, z którego inicjatywy m.in. nowa parafia została włączona do diecezji mohylewskiej. Inicjatywa ta w zdecydowany sposób mocno integrowała nową placówkę z Polską¹⁴. Drugi polski kościół, zlokalizowany w dzielnicy handlowej miasta, pod wezwaniem św. Józefa, poświęcony został w 1925 roku. W tym samym roku rozporządzeniem Watykanu utworzono Wikariat Apostolski Syberii z tymczasową siedzibą w Harbinie. Przy polskich kościołach tworzyły się schroniska dla sierot, szkółki, biblioteki, ale także wydawana była polska prasa, taka jak: *Tygodnik Polski. Gazeta okazała się przedsięwzięciem niezwykle trwałym jak na warunki harbińskie: ukazywała się aż do 1942 roku, będąc w pewnych okresach jedynym pismem polskim*¹⁵.

W Harbinie misję sprawowały siostry franciszkanki oraz urszulanki. Kościół jako wspólnota przetrwał zawirowania powstańczo-wojenne, spełniając ogromną rolę duchową i mentorską wśród polskich obywateli. W roku 1949 wraz z nastaniem okresu Mao Zedonga (1893-1976) i z bezwarunkową likwidacją wszelkich obcych narodowościowo organizacji oraz stowarzyszeń, majątek i dziedzictwo parafii przejęły

---

¹³ M. Kałuski, *Polacy w Chinach*, Wydawnictwo PAX, Warszawa 2001; E. Kajdański, *Długi cień wielkiego muru: jak Polacy odkrywali Chiny*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005; K. Grochowski, *Polacy na Dalekim Wschodzie*, „Harbin Daily News” Press, Harbin 1928.

¹⁴ Y. D. Kim, *Życie kulturalne Polaków w Mandżurii w latach 1897-1947*, Postscriptum Polonistyczne, Katowice 2010, s. 120.

¹⁵ *Ibidem*. Por też: A. Majdowski, *Kościół Katolicki w Cesarstwie rosyjskim: Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2001.

władze Chińskiej Republiki Ludowej. Polscy duchowni i zakonnice zostali deportowani nad Wisłę¹⁶.

Poza wspomnianym już *Tygodnikiem Polskim*, wydawanym z inicjatywy ks. Ostrowskiego, w okresie pierwszych czterech dekad XX wieku w Mandżurii ukazywało się ok. dwadzieścia czasopism, podejmujących różną problematykę, z których wiele nie przetrwało jednak nawet roku. Związane to było z problemami natury technicznej: brakiem wyspecjalizowanych kadr i dostępu do maszyn z liternictwem alfabetu łacińskiego, etc. Warto odnotować istnienie kilku tytułów będących do dziś ważnym materiałem źródłowym, podejmującym problematykę niniejszego artykułu. Pierwszym polskim periodykiem wydawanym na terytorium Azji był dwutygodnik „*Listy Polskie*” z *Dalekiego Wschodu* (1917-1919), pierwszym i jedynym dziennikiem codziennym – *Polski Kuryer Wieczorny Dalekiego Wschodu* (1918-1919), którego ostatnie wydania zachowując ciągłość numeracji ukazywały się jako *Polski Kuryer Wieczorny*. Szczególne miejsce w gronie polskojęzycznych czasopism wydawanych w Mandżurii zajmują *Listy Harbińskie*, które wyewoluowały w pismo *Daleki Wschód*. Magazyn wydawany w latach 1931-1936 przez Stowarzyszenie Gospoda Polska początkowo jako tygodnik, później dwutygodnik oraz miesięcznik, stanowił opiniotwórczy zbiór informacji nie tylko na temat życia Polaków nad Wisłą, ale przede wszystkim wskazywał i tłumaczył współczesną sobie historię oraz wydarzenia polityczne w regionie. Pismo miało charakter prawniczy i antysowiecki.

Wspomniane Stowarzyszenie Gospoda Polska było najważniejszą instytucją polonijną krzewiącą i upowszechniającą narodowe dziedzictwo. Działająca przez cztery pierwsze dekady XX wieku organizacja animowała życie kulturalne polonii poprzez realizację wydarzeń rocznicowych (m.in. takich jak obchody rocznicy uchwalenia konstytucji 3 maja 1792 roku), wyprawianie rautów (w tym dorocznego Balu Polskiego) czy przedświątecznych opłatków. Stowarzyszenie posiadało własny budynek, w którym przeprowadzano zajęcia doszkalające,

---

¹⁶ M. Miłowski, *Polscy dominikanie na misjach w Chinach w latach 1937-1953*, *Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie*, Kraków 2008; A. Krzesiński, *Problem misji katolickich na Dalekim Wschodzie: na podstawie własnych badań*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1939; D. H. Nguyen, *Polscy misjonarze na Dalekim Wschodzie w XVII-XVIII wieku*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2006.

kursy językowe oraz prowadzono czytelnię i bibliotekę. Ściśle współpracująca z polskimi duchownymi czyniącymi posługę duszpasterską w Mandżurii oraz przedstawicielami polskich służb dyplomatycznych w Harbinie Gospoda Polska wywierała opiniotwórczy wpływ na azjatycką polonię¹⁷. Innymi organizacjami działającymi w ramach polskiej kolonii było Harcerstwo Polskie – mające swoich członków w takich miastach jak Harbin i Czyta – oraz Polska Izba Handlowa, której zadania skupiały się wokół lobbingu na rzecz popularyzacji rodzimych wytwórców, prowadzących przedsiębiorstwa i fabryki na terenach wschodniej Azji.

Wskazana rola animacji przedsięwzięć kulturalno-oświatowych Gospody Polskiej ściśle powiązana jest z działalnością polskich szkół i przedszkoli na terytorium Mandżurii, którą koordynowała Sekcja Szkolna Stowarzyszenia. Problematyka ta jest niezwykle szeroka i złożona, a jej rozwój bezpośrednio powiązany z polityką administracyjną prowadzoną na terytorium polskiej kolonii. Jednocześnie na potrzeby niniejszego artykułu warto odnotować działalność gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Harbinie, polskiej szkoły działającej w latach 1915-1949 (z przerwą w okresie 1944-1945), realizującej program nauczania wskazany przez polskie Ministerstwo Wyznań Publicznych i Oświecenia Publicznego, dzięki któremu szkoła posiadała uprawnienia wydawania świadectw maturalnych. Prowadząc badania nad historią Polskiej Kolonii w Harbinie, w krakowskich archiwach Uniwersytetu Ekonomicznego oraz Akademii Górniczo-Hutniczej, udało się odnaleźć informację na temat edukacji wyższej maturzystów z przywołanego gimnazjum w Grodzie Kraków. Absolwentami tegoż gimnazjum byli również przywoływany Edward Kajdański oraz profesor Uniwersytetu Kolumbii Brytyjskiej w Vancouver Jan Sołecki, którego pamiętniki stanowią bezcenne źródła badawcze, traktujące o udziale urodzonych w Harbinie polskich żołnierzy, walczących na frontach II Wojny Światowej m.in. w bitwach o Monte Casino oraz o Anglię. *Gimnazjum postrzegaliśmy nie tylko jako placówkę naukową, w której zdobywaliśmy wiedzę, lecz jako ważną, prawie eksterytorialną instytucję polską. Była tam społeczność, która mówiła*

---

¹⁷ Informacje dotyczące działalności Stowarzyszenia Gospoda Polska zaczerpnięte zostały z materiałów gromadzonych do rozprawy doktorskiej z periodyków wydawanych w Harbinie w drugiej i trzeciej dekadzie XX w., takich jak: „Daleki Wschód”, „Tygodnik Polski”.

*i myślała po polsku. Działały polskie organizacje – harcerstwo, związek sportowy. Odbywały różne imprezy i przedstawienia teatralne. Gimnazjum odgrywało ważną rolę społeczną i kulturową, kształtowało nasze osobowości i tożsamość narodową*¹⁸.

Tak jak wskazywałem we wstępie do artykułu, życie Polaków w Mandżurii zanurzone było w szereg kontekstów i uwarunkowań politycznych, których efekt końcowy stanowiły przymusowe repatriacje. Proces zniechęcania Polaków do życia za wielkim murem uruchomiony został w 1924 roku, kiedy to władze chińskie i radzieckie zawarły porozumienie, zezwalające jedynie obywatelom sygnowanej umowy na pracę na kolei¹⁹. Ten fakt bezpośrednio przełożył się na gwałtowne zmniejszenie liczebność polonii, której wielkość na przełomie drugiej i trzeciej dekady XX wieku szacuje się na ok. 3500 osób. Polacy nadal prowadzili intratne przedsiębiorstwa, czego świadectwem jest działalność klubów automobilowych czy dalszego eksploatowania połączenia kolejowego Harbin-Ciechocinek, którym rodziny zamożnych biznesmenów odwiedzali pręźnie prosperujące w okresie II Rzeczypospolitej uzdrowiska. Jednakże niesprzyjający klimat dla prowadzenia skutecznej i dochodowej przedsiębiorczości – takiej jak interesy Władysława Kowalskiego – powodował, że stawały się one niemożliwe. Lata trzydzieste XX wieku to okres stale zogniających się relacji chińsko-japońskich, które doprowadziły do otwartego konfliktu w regionie. Kolejny etap to czas II Wojny Światowej, kiedy to Mandżuria stała się ważnym ośrodkiem przemysłu zbrojeniowego. Realnym zagrożeniem, związanym z hipotetycznym rozwojem scenariuszy konfliktu w regionie, była groźba detonacji bomby atomowej w Harbinie przez wojska amerykańskie. W roku 1945 Polacy byli drugą, po Rosjanach, najbardziej liczną mniejszością narodową w Harbinie. W lutym tego roku, podczas Konferencji Jałtańskiej, Stalin otrzymał gwarancje pełnej

---

¹⁸ A. Kosiński, A. Kosińska, *Wspomnienia o polskim gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Harbinie* [w:] *Chiny w oczach Polaków – Księga jubileuszowa z okazji 60-lecia nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską a Chińską Republiką Ludową*, red. J. Włodarski, K. Zeidler, M. Burdelski, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010, s. 116. Por też K. Woźniakowski, *Polonia Chińska w latach 1897-1949 i jej życie kulturalno-literackie*, cz. 1-2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Kraków 1976.

¹⁹ O. Borisow, *Związek Radziecki i mandżurska baza rewolucyjna 1945-1949: na 30-lecie rozgromienia militarnej Japonii*, [tł. T. Ładoga], Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1979.

kontroli Kolei Wschodniochińskich (ChRL odzyska kontrolę nad kolejami dopiero w roku 1955). Jednocześnie wraz z zakończeniem II Wojny Światowej liczba cudzoziemców rezygnujących z kontynuacji życia w Mandżurii gwałtownie wzrosła. O ile na kontynencie europejskim sojusz zawarty 8 maja 1945 roku kończył zbrojne działania, na terytorium Chin wraz z wrześnieją kapitulacją Cesarstwa Japonii rozpoczął się kolejny etap krwawej wojny domowej. Powstaje pytanie: czy zwycięstwo Czang Kaj-szeka²⁰ mogłoby odwrócić bieg historii, a azjatycka kolonia wzorem amerykańskich czy australijskich stałaby się oazą dla uciekinierów z PRL-u? Zaryzykuję negatywną odpowiedź. W momencie przejścia aparatu państwa przez pierwszego przewodniczącego Komunistycznej Partii Chin, 3 lipca 1949 roku, miał miejsce pierwszy zorganizowany przez władze Polskie transport repatriantów z głównego harbińskiego dworca kolejowego. Chińscy obywatele niezwykle licznie i życzliwie żegnali Polaków, ubierając wagony pociągu kwiatami oraz transparentami, które oddawały im szacunek oraz wyrażały przywiązanie i przyjaźń²¹. W imieniu władz PRL-u na terytorium Mandżurii działał specjalny delegat, komandor Jerzy Kłossowski, który namawiał krajan do powrotu do Polski. Do roku 1958, transportem kolejowym oraz morskim, do ojczyzny powróciło ok. 2000 Polaków; inni wyemigrowali do państw zachodnich, głównie do Australii, Kanady, USA, Izraela i Ameryki Południowej²². W roku 1963 w Harbinie mieszkało 18 Polaków, a trzydzieści lat później zmarł ostatni z nich²³.

Tradycją najbardziej prężnego, działającego w Szczecinie Harbińskiego Klubu, jest organizacja cyklicznego wydarzenia w rocznicę pierwszego, lipcowego transportu repatriantów do Polski, podczas

---

²⁰ Czang Kaj-szek (1887-1975) – chiński polityk i wojskowy; od roku 1928 faktyczny przewodca Republiki Chińskiej. W latach 1948-1949 oraz od 1950 aż do śmierci prezydent kraju. Po przegranej w 1949 roku wojnie domowej ewakuował się wraz ze zwolennikami na Tajwan.

²¹ J. Neja, *Harbin jako przestrzeń życia i działalności Polonii Mandżurskiej* [w:] Materiał z konferencji naukowej *Polskie ślady na Dalekim Wschodzie. Polacy w Harbinie* zorganizowanej w Szczecinie w dniach 23-24 października 2008 r., red. A. Furiera, Szczecin 2008, s. 73.

²² E. Kądziński, *Chiny – leksykon*, Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, Warszawa 2011, s. 103.

²³ M. Cabanowski, *Tajemnice Mandżurii: Polacy w Harbinie*, Muzeum Niepodległości, Warszawa 1993.

którego wykonuje się „pieśń Habińczyków” do melodii rosyjskiego, nostalgicznego walca, *Na sopkach Mandżurii*²⁴:

*Jeśli choć raz
Poznasz ten piękny kraj
Będziesz zań tęsknił także jak ja
Bo to ojczyzna ma
Nieraz w mych snach
Widzę jak Harbin mój,
Bośmy wznosili chiński ów gmach
Jak dom rodzinny swój...*²⁵

Polska kolonia w Mandżurii przetrwała 50 lat. Była to społeczność zorganizowana, przedsiębiorcza, kultywująca narodowe i religijne tradycje. Jej wybitnych przedstawicieli nie należy wiązać wyłącznie z przemysłem kolejowym, gdyż działali tam m.in. twórca eksperymentalnej powieści historycznej, Teodor Parnicki, wielokrotnie cytowany sinolog Edward Kajdański czy też prof. Juliusza Samujłło – ojciec polskiego górnictwa odkrywkowego. Materialnym pomnikiem bytności owej społeczności jest most na rzece Sungari, obiekt zaprojektowany przez zarządcę kolei Wschodniochińskich, Stanisława Kierbedźa. Niemym *signum temporis* jej bytności stał się los polskiego cmentarza w Harbinie, zdewastowanego i zaoranego przez „Czerwoną Gwardię”, na którego terenie dziś rozciąga się park rozrywki, reklamowany atrakcjami diabelskiego młyna.

---

²⁴ *Ibidem*, s. 74.

²⁵ Walec *Na sopkach Mandżurii* został skomponowany w roku 1906 przez kapelmistrza Pułku Mokszańskiego mjr. gwardii Ilię Aleksiejewicza Szatrowa. Swój utwór dedykował żołnierzom i oficerom poległym pod Mukdenem w czasie I Wojny Rosyjsko-Japońskiej „Russkaja Atlantida” 1998, nr 1, s. 9.

Bibliografia

- Aleksandrowicz A., *Mandżuria: jej przeszłość, teraźniejszość, kraj i ludzie*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1937.
- Banasiński E., *Japonia-Mandżuria: studium polityczno-ekonomiczne*, Wydawnictwo Instytutu Wschodniego: nakł. Księgarni Wydawniczej „Polska Zjednoczona”, Warszawa 1931.
- Borisow O., *Związek Radziecki i mandżurska baza rewolucyjna 1945-1949: na 30-lecie rozgromienia militarnej Japonii*, [tłum. Ładyga T.], Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1979.
- Burski K., Głabiński S., *Rewolucja kulturalna w ChRL: wybór dokumentów i materiałów (sierpień 1966-lipiec 1967)*, t. 1, [wstęp: Borteczko S.], Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1969.
- Cabanowski M., *Tajemnice Mandżurii: Polacy w Harbinie*, Muzeum Niepodległości, Warszawa 1993.
- Doleżan W., *Mandżuria: opis kraju i ludzi*, Druk A. T. Jezierskiego, Warszawa 1904.
- Dziak W. J., Rowiński J., *Polska-Chiny 1956: zbiór dokumentów*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2016.
- Fedorowicz A., *Między Mandżurią a Ciechocinkiem*, Forbes; za: <https://www.forbes.pl/przywodztwo/miedzy-mandzuria-a-ciechocinkiem/me6ql7g> [dostęp: 22.04.2018].
- Grochowski K., *Polacy na Dalekim Wschodzie*, „Harbin Daily News” Press, Harbin 1928.
- Kajdański E., *Chiny: Leksykon*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2011.
- Kajdański E., *Długi cień wielkiego muru: jak Polacy odkrywali Chiny*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
- Kajdański E., *Dzienniki syberyjskich podróży Kazimierza Grochowskiego 1910-1914*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1894.
- Kajdański E., *Korytarz: burzliwe dzieje Kolei Wschodniochińskiej 1898-1998*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2000.
- Kajdański E., *Polacy na Dalekim Wschodzie: inż. Kazimierz Grochowski, Czngis-Chan i złoto barona Ungerna*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2014.
- Kajdański E., *Wspomnienia z Harbinu*, [w:] *Chiny w oczach Polaków – Księga jubileuszowa z okazji 60-lecia nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską a Chińską Republiką Ludową*, red. J. Włodarski, K. Zeidler, M. Burdelski, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010.
- Kajdański E., *Wspomnienie z mojej Atlantydy*, Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2013.
- Kałuski M., *Polacy w Chinach*, Wydawnictwo PAX, Warszawa 2001.

- Kim Y. D., *Kolonia polska w Mandżurii 1897-1949*, Wydawnictwo Promocji Powiatu, Miasta i Gminy, PROMO, Kraków 2001.
- Kim Y.-D., *Życie kulturalne Polaków w Mandżurii w latach 1897-1947*, Postscriptum Polonistyczne, Katowice 2010.
- Kosiński A, Kosińska A., *Wspomnienia o polskim gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Harbinie* [w:] *Chiny w oczach Polaków – Księga jubileuszowa z okazji 60-lecia nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską a Chińską Republiką Ludową*, red. J. Włodarski, K. Zeidler, M. Burdelski, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010.
- Krzesiński A., *Problem misji katolickich na Dalekim Wschodzie: na podstawie własnych badań*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1939.
- Łossowski P., *Dyplomacja polska 1918-1939*, Fundacja Studiów Międzynarodowych, Warszawa 2001.
- Majdowski A., *Kościół Katolicki w Cesarstwie rosyjskim: Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2001.
- Miłowski M., *Polscy dominikanie na misjach w Chinach w latach 1937-1953*, *Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie*, Kraków 2008.
- Neja J., *Harbin jako przestrzeń życia i działalności Polonii Mandżurskiej*, [w:] *Materiał z konferencji naukowej Polskie ślady na Dalekim Wschodzie. Polacy w Harbinie zorganizowanej w Szczecinie w dniach 23-24 października 2008 r.*, red. A. Furiiera, Szczecin 2008.
- Nguyen D. H., *Polscy misjonarze na Dalekim Wschodzie w XVII-XVIII wieku*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2006.
- Polit J., *Chiny 1946-1949*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2010.
- Polit J., *Gorzki triumf: wojna Chińsko-Japońska 1937-1945*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2013.
- Polit J., *Japońska polityka zagraniczna 1895-1945*, Wydawnictwo ARCANNA, Kraków 2015.
- Rodziński W., *Chiny w ogniu: rewolucja w latach 1925-1927*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983.
- Urbanowicz W., *Ogień nad Chinami: wojenne wspomnienia dowódcy Dywizjonu 303*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.
- Woźniakowski K., *Polonia Chińska w latach 1897-1949 i jej życie kulturalno-literackie*, cz. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Kraków 1976.
- Woźniakowski K., *Polonia Chińska w latach 1897-1949 i jej życie kulturalno-literackie*, cz. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Kraków 1976.
-

ANDRZEJ GIZA

ŻYCIE ZA CHIŃSKIM MUREM – KULTYWOWANIE TRADYCJI KATOLICKIEJ W POLSKIEJ KOLONII W HARBINIE NA PRZEŁOMIE XIX I XX W.

Streszczenie: Na kontynencie europejskim XIX wiek to okres wojen, upadków wielkich imperiów oraz dziejowych zmian społeczno-ekonomicznych. Analogiczny czas w Państwie Środka wiąże się z postępującą kolonizacją cesarstwa, m.in. budową eksterytorialnej kolei Wschodniochińskiej, której centralny punkt stanowiło miasto Harbin, erygowane 16 maja 1898 r. przez polskiego inżyniera, Adama Szydłowskiego. Polska kolonia w Mandżurii przetrwała 50 lat przekraczając ok. 1920 r. 20.000 mieszkańców przybyłych do Chin z historycznych terytoriów Rzeczypospolitej. Była to społeczność zorganizowana, przedsiębiorcza, kultywująca narodowe tradycje. Jej wybitnych przedstawiciele nie należy wiązać wyłącznie z przemysłem kolejowym, gdyż działali tam m.in. twórca eksperymentalnej powieści historycznej Teodor Parnicki, ojciec polskiego górnictwa odkrywkowego prof. Juliusza Samujłło czy dr Janusz Korczak. Najważniejszym ośrodkiem życia Polaków w Mandżurii stał się kościół. Materialnym pomnikiem bytności owej społeczności jest most na rzece Sungari, obiekt zaprojektowany przez zarządcę kolei Wschodniochińskich, Stanisława Kierbedża. Niemym signum temporis jej bytności stał się los polskiego cmentarza w Harbinie, zdewastowanego i zaoranego przez „Czerwoną Gwardię”, na którego terenie dziś rozciąga się park rozrywki, reklamowany atrakcjami diabelskiego młyna.

Słowa kluczowe: Mandżuria, Harbin, polska kolonia, życie religijne, Adam Szydłowski, Teodor Parnicki, Juliusz Samujłło, Janusz Korczak, Stanisław Kierbedż.

LIFE BEYOND THE GREAT WALL OF CHINA – MAINTAINING CATHOLIC TRADITION IN THE POLISH COLONY OF HARBIN AT THE TURN OF XIX AND XX CENTURY

Abstract: In Europe, the XIX century was a period of wars, falls of great empires and history-making socio-economic transformations. In this time China was being progressively colonized. Exterritorial railways of Eastern China was built whose central point was the town of Harbin. The railways were officially erected on the 16th of May 1898 by a Polish engineer Adam Szydłowski. Polish colony in Manguria survived for 50 years. Around 1920 the number of residents who came from historical territory of Polish Republic exceeded 20 000. It was a well-organized, enterprising community which cared for national traditions. Its outstanding representatives did not solely belong to railway industry. The community had such members among its ranks as Teodor Parnicki – creator of experimental historical novel, prof. Juliusz Samujłło – founding father of Polish underground mines and Janusz Korczak PhD. Church

became the most important center of Polish immigrants' life. A material statue of the community's presence in the region is a bridge on the Sungari river designed by Stanisław Kierbedź – an overseer of Eastern China railways. A silent signum temporis of the community's life was the fate of Polish cemetery in Harbin devastated and scorched by Red Army. Today there is an entertainment spot in this place – advertised by a ferris wheel.

Key words: Manguria, Harbin, Polish colony, religious life, Adam Szydłowski, Teodor Parnicki, Juliusz Samujłło, Janusz Korczak, Stanisław Kierbedz.

Translated by Dominik Jemielita

